

3. Флоровский Г., прот. Пути русского богословия. – Вильнюс, 1991.
4. Російський державний історичний архів. – Ф. 796. – Оп. 445. – Спр. 671.
5. ДАОО. – Ф. 37. – Оп 1. – Спр. 4046.
6. Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. – Ф. 175. – № 1324.

ASPECTE PRIVIND ISTORIA CULTULUI CREȘTIN DE RIT VECHI (LIPOVENII) ÎN ROMÂNIA ÎN PERIOADA INTERBELICĂ ȘI LA ÎNCEPUTUL REGIMULUI COMUNIST

(Аспекты истории христианского богослужения по старому стилю (липоване) в
Румынии межвоенного периода и начала коммунистического режима")

George Enache

Lect. dr.,

Universitatea „Dunărea de Jos” Galați

(România)

Evoluția cultului creștin de rit vechi pe teritoriul românesc până la 23 august 1944. Originile cultului creștin de rit vechi se regăsesc în amplele frământări religioase care au zguduit Imperiul Rus odată cu reformele inițiate în 1654 de patriarhul Moscovei Nikon. Cei care s-au opus îndreptării unor pasaje din traduceri ale Bibliei și cărților de ritual au fost denumiți cu termenul generic de rascolnici, ei înșiși numindu-se *starobreadti* (păstrătorii adevăratei tradiții, vechiului rit) sau *staroveri* (vechi credincioși). În spațiul est-european vechii credincioși sunt cunoscuți drept *lipoveni*, după numele lui Filip Pustoviat, sub a cărui conducere au plecat în Polonia și Prusia. Din 1690 credincioșii s-au împărțit în două ramuri: *bezpopovții*, sau cei care nu cred în preoți, și *popovții*, acei care admit rolul preotului [2; 311-313].

Popovții au căutat să-și formeze o ierarhie bisericească proprie, lucru absolut necesar pentru hirotonirea preoților. Acest lucru a fost posibil abia în 1846, când popovții din Bucovina ocupată de Imperiul Habsburgic l-au convins pe mitropolitul Ambrozie, rămas fără scaun și retras la Constantinopol, să se stabilească la Fântâna Albă (Biela Krinița), în calitate de arhipăstor al credincioșilor vechi. Prin hirotoniriile de episcopi făcute de Ambrozie s-a creat noua ierarhie a cultului creștin de rit vechi, autoritățile austriece recunoscând prin decret noua mitropolie de la Fântâna Albă. Staroverii care nu l-au recunoscut pe Ambrozie, dar acceptau rolul preotului au continuat să primească în comunitate preoți fugari de la Biserica Ortodoxă oficială, după o prealabilă miruire. Aceștia sunt cunoscuți sub numele de beglopopovți. Inițial, mitropolitul de Fântâna Albă pretindea că deținea autoritate asupra tuturor credincioșilor de rit vechi. În urma opoziției puternice făcute de Rusia, mitropolia din Bucovina își va limita autoritatea asupra credincioșilor de rit vechi din afara imperiului țarilor [1;16].

În Principatele Române, primii lipoveni se stabilesc în Moldova, în regiunile Vaslui și Roman, venind dinspre Rutenia. Printr-un hrisov domnesc datat 9 ianuarie 1805, principele fanariot Alexandru Moruzi a încercat să reglementeze situația bisericească a lipovenilor stabiliți pe teritoriul Moldovei. Acestora li se garanta libertatea religioasă, cu condiția de a nu face propagandă [2; 314-315]. După 1805, timp de aproape un secol și jumătate, nici un alt act oficial al autorităților române

legat de reglementarea statutului cultelor religioase nu va face vreo referire la lipoveni, statutul acestora fiind practic de toleranță, chiar dacă numărul acestora va crește semnificativ, prin revenirea teritoriului raialei Brăila la Muntenia (1829), revenirea sudului Basarabiei în componența Moldovei (ulterior România, 1856-1878) și reintegrarea Dobrogei (1878), toate aceste teritorii având o populație lipovenească mult mai numeroasă în raport cu restul teritoriului Vechiului Regat. La această stare de lucruri a contribuit, pe parcursul secolului al XIX-lea, izolarea autoimpusă a membrilor comunităților de lipoveni și chestiunile legate de jurisdicția asupra lipovenilor din România. Lipovenii de pe teritoriul românesc au preferat să asculte de mitropolia de Fântâna Albă și nu de ierarhii din Rusia, fapt care, evident, stârnea nemulțumiri din partea autorităților țariste. Din acest motiv, autoritățile române au preferat să evite reglementarea formală a statutului bisericii lipovenești care, *de facto*, era organizată în două episcopii dependente de mitropolia de la Fântâna Albă: o episcopie pentru lipovenii din Dobrogea, cu sediul la mănăstirea Uspenia din comuna Slava Rusă, județul Tulcea, recunoscută încă din anul 1851 de către autoritățile otomane, și o eparhie (mai mult un exarhat), cu sediul fie la Vaslui fie la Brăila, pentru credincioșii lipoveni din zona Moldovei și a Dunării de Jos[3].

După formarea României Mari (1918) numărul credincioșilor lipoveni crește, prin adăugarea viețuitorilor din Bucovina și Basarabia. Mitropolia de la Fântâna Albă, considerată centrul mondial al credincioșilor lipoveni, era acum pe teritoriul României, iar celor două episcopii, de Slava și Vaslui-Brăila, li se adăugau alte două episcopii de pe teritoriul Basarabiei, anume eparhia de Ismail și eparhia de Chișinău. Dacă în timpul stăpânirii țariste lipovenii din Basarabia oscilau între autoritatea mitropolitului de Fântâna Albă și ierarhia din Rusia, după 1918 toți credincioșii lipoveni din România Mare intră sub autoritatea mitropolitului de la Fântâna Albă.

Conform recensământului general organizat în anul 1930, numărul credincioșilor lipoveni din România era de 57.288. Aceștia erau concentrați în Dobrogea (2,2 % din populația provinciei), Moldova (0,1 %), Basarabia (1,1 %) și Bucovina (0,4 %) [4; XXV-XXVI]. În ceea ce privește sudul Basarabiei, numărul cel mai mare de credincioși se afla în județul Ismail, unde existau localități locuite compact de către lipoveni, precum Vâlcov, Broasca, Muravleanca, Lărgeanca, Necrasovca Nouă. Conform „Enciclopediei României”, redactată în perioada 1938-1943, în județul Ismail se aflau 13 lăcașuri de închinare ale credincioșilor de rit vechi [5].

Din punct de vedere al conducerii bisericești, rangul de mitropolit de Fântâna Albă a fost ocupat, în perioada 1918-1944, de către următorii ierarhi: IPS Macarie (1906-1921), IPS Nicodim (1 octombrie 1924-15 octombrie 1926), IPS Pafnutie (9 iulie 1929-26 martie 1939), IPS Siluan (1939-5 ianuarie 1941), IPS Inochentie (25 aprilie 1941-29 ianuarie 1942), IPS Tihon (12 aprilie 1942-1968) [3].

În perioada interbelică, statutul Cultului creștin de rit vechi a rămas cel de „tolerat”, în pofida faptului că au existat încercări repetate de oficializare. Cauzele acestei situații sunt multiple. Pe de-o parte, a existat la început o lipsă de preocupare a credincioșilor lipoveni pentru organizarea sistematică a vieții bisericești și oficializarea acesteia printr-un statut. Acest lucru s-a petrecut la presiunile autorităților române, preocupate să impună tuturor cultelor religioase o organizare

unitară și raporturi clare între aceste culte și stat, pe baza unui statut. Mai apoi, reținerea a venit din partea autorităților române, motivul principal fiind refuzul categoric al lipovenilor de a adopta calendarul gregorian în locul celui iulian.

Din anul 1923, Biserica Ortodoxă Română, laolaltă cu alte biserici ortodoxe, trecuseră la calendarul „îndreptat”. Acest lucru a produs frământări în rândul unei părți a populației de la sate și apariția unei biserici „stiliste”. Autoritățile sovietice, deși atee, au încercat, prin agenți infiltrați pe teritoriul României, să stimuleze aceste nemulțumiri, fapt care a intrat în atenția autorităților române. Lipovenii au păstrat calendarul iulian nu datorită agenților de peste Nistru, ci caracterului lor profund tradiționalist, însă a existat o oarecare suspiciune, dată fiind originea etnică rusă a credincioșilor. Suspiciunea a fost nefondată, deoarece lipovenii s-au dovedit în marea lor majoritate cetățeni loiali României și anticomuniști convinși, însă confuzia care se făcea în opinia publică între „credincioși de rit vechi” și „stiliști” a îndemnat autoritățile să amâne recunoașterea oficială a cultului lipovenesc, deoarece acest lucru ar fi însemnat pentru stiliști o recunoaștere a calendarului iulian.

Cronologic, în perioada 17-18 mai 1925 s-a ținut la Brăila un congres care a ales o comisie spre a face demersurile necesare obținerii recunoașterii Cultului creștin de rit vechi. Ministerul Cultelor a respins cererile reprezentanților credincioșilor lipoveni, pe motivul că acest cult nu avea un statut de organizare și funcționare.

Pentru întocmirea acestui statut, s-a ținut la sediul mitropoliei din Fântâna Albă, la 4 mai 1936, un mare sobor al clerului și credincioșilor. Soborul a delegat o comisie cu întocmirea statutului, care a fost înaintat ministerului la 26 noiembrie 1938. Nerezolvându-se nici de această dată cererea cultului, mitropolitul Pafnutie a înaintat la 8 februarie 1939 un nou memoriu Ministerului Cultelor și Artelor [1; 19].

După ultimatumurile sovietice din iunie 1940, când România a fost forțată să cedeze URSS Basarabia și nordul Bucovinei, reședința de la Fântâna Albă a fost ocupată de către armatele sovietice. În condițiile politicii ateiste a regimului sovietic, mitropolitul Siluan, grav bolnav, se refugiază la Brăila, care, din 21 iulie 1940, este proclamată drept noua reședință a mitropoliei, denumită în continuare de „Fântâna Albă”.

Urmașul lui, IPS Inochentie, nu era cetățean român. Din acest motiv, în condițiile pregătirii războiului antisovietic, autoritățile române i-au stabilit domiciliu obligatoriu la Iași. După recucerirea nordului Bucovinei, IPS Inochentie a cerut să revină la Fântâna Albă, însă catedrala fusese devastată de sovietici. Afectat sufletește de un bombardament aerian desfășurat de sovietici asupra Iașului, mitropolitului i se permite să se retragă la Piscu, lângă Brăila, unde exista o importantă biserică lipovenească și unde-și află obștescul sfârșit [].

Urmașul său, Tihon Cacealchin, era fiu de pescari din sudul Basarabiei și avea cetățenia română. În condițiile înaintării spre est a trupelor germano-române, el reia conducerea lipovenilor din Basarabia și nordul Bucovinei, urmând a purta de grijă și de vechii credincioși din Transnistria, intrată sub administrație militară românească.

Politica religioasă a mareșalului Ion Antonescu, conducătorul României în anii războiului, a fost una extrem de clară: cultele nu trebuiau să pună în pericol siguranța statului sub nici o formă, ci trebuiau să ajute statul în opera de construcție socială. În opinia lui, existau două categorii de culte: cele oficiale, care aveau o relație clar

stabilită cu statul și „sectele”, prin care se înțelegeau grupări religioase „dezorganizate”, periculoase din acest motiv pentru ordinea socială, care trebuiau interzise. Acest lucru a și fost făcut prin legea nr. 927/1942.

În aceste condiții, lipovenii trebuiau să iasă într-un fel din starea de tolerat. Conform documentelor, autoritățile române au fost de acord să recunoască pe lipovenii popovți cu condițiunea adoptării și respectării stilului legal (gregorian). În ceea ce privește bezpopovții, aceștia urmau să fie desființați, fiind considerați „sectă”. O eventuală recunoaștere a bespopovților era condiționată de existența unor preoți, fie în legătură cu ierarhia bisericească a lipovenilor popovți, fie prin mijlocirea unuia din ierarhii ortodocși români, care le-ar fi putut pune la îndemână preoți cunoscători ai limbii liturgice slavone. De asemenea, li se cerea să recunoască stilul oficial.

Condițiile puse de autorități în ceea ce privește în ce privește adoptarea stilului nou au provocat mari frământări în rândul clerului și al tuturor credincioșilor de rit vechi. Clerul a refuzat să officieze slujbele religioase după stilul oficial, ținând bisericile închise în zilele de sărbători oficiale (Crăciun, Anul Nou, Bobotează, etc.).

Mitropolitul Tihon, opunându-se măsurilor luate cu privire la respectarea stilului oficial, a fost internat la 16 decembrie 1942 la mănăstirea Tismana. De asemenea, Ministerul de Interne a dat ordin Inspectoratului General al Jandarmeriei să supravegheze pe preoții acestui cult și, dacă se va constata că lucrează împotriva stilului oficial, să fie semnați în vederea internării lor în lagăr. Ordinul de internare a preoților ce nu se supuneau stilului oficial a fost dat de mareșalul Antonescu, prin următoarea rezoluție: „Ministerul să urmărească. Dacă vor trece la fapte, vor fi arestați și trimiși în lagăr și mitropolitul și episcopul și preoții agitatori. Să se respecte stilul legal. Cine nu-l respectă va fi internat” [1; 21].

Mitropolitul Tihon a fost totuși eliberat, în urma raportului făcut de mitropolitul Visarion Puiu, șeful Misiunii Ortodoxe Române în Transnistria, hotărârea respectivă comunicându-se Ministerului Cultelor la data de 8 aprilie 1943 [1;21]. După eliberarea acestuia, s-a căutat să fie determinat a ține un congres, pentru ca clerul lipovenesc să primească stilul oficial. Acest congres a avut loc în zilele de 7-8 august 1943 la Iași. La congres a participat și clerul lipovean din Transnistria.

La acest congres au participat aproximativ 200 de persoane, dintre care 50% au fost preoți lipoveni iar restul mireni, aparținând acestui cult. Cu acest prilej, mitropolitul Tihon a trimis Ministerului Cultelor o telegramă în numele congresului, cu următorul conținut: „În numele Congresului Bisericii Ortodoxe de rit vechi, întrunit la Iași, vă aduc cea mai sinceră recunoștință pentru bunăvoința arătată, prin autorizarea congresului” [1;22].

Mitropolitul, afirmă surse din epocă, deși oficial dădea impresia că se conformează dorințelor guvernului, pe ascuns a luat atitudine contra preoților care s-au arătat dispuși să accepte noul stil, dojenindu-i. Din actele oficiale ale congresului mai rezultă că mitropolitul Tihon ar fi fost sfătuit de avocatul bucureștean Codin Cernăianu, cunoscut pentru implicarea în treburile bisericești, să ceară protecția papei. Conducerea Ministerului Cultelor, fiind sesizată de acest lucru, a comunicat președinției că papa nu poate avea căderea să intervină pentru creștinii care nu-i aparțin, lipovenii fiind în structura lor intimă ortodocși, nu catolici [1;23].

Politica statului român față de cultul creștin de rit vechi după 23 august 1944.

După rectificările teritoriale de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, aria cultului creștin de rit vechi în România s-a redus la următoarele județe: Brăila, Suceava, Rădăuți, Baia, Botoșani, Iași, Vaslui, Neamț, Covurlui, Tutova și Tulcea. Recensământul confesional din 1947 înregistra un număr de 30.512 de credincioși de rit vechi în România. Dintre aceștia, conform rapoartelor întocmite de liderii comunității lipovenești, 27.318 erau popovți, restul de aproximativ 4.000 considerându-se bespopovți sau beglopopovți [1;10].

După 23 august 1944, sediul mitropoliei de la Fântâna Albă (aflată în Bucovina de Nord cedată URSS) a fost mutat definitiv la Brăila. Profitând de noile realități politice, mitropolitul Tihon s-a adresat Ministerului Cultelor cerând recunoașterea cultului creștin de rit vechi. Prin adresa nr. 34481/1945 i s-a răspuns că „până la clarificarea raportului Bisericii Creștine Ortodoxe de Rit Vechi din România față de biserica din URSS și până la modificarea Legii Cultelor, se menține situația anterioară anului 1940” [1;24]. Acest lucru însemna că autoritățile române se așteptau sovieticii să intervină în ceea ce privește lipovenii, dat fiind originea etnică rusească. În cele din urmă, ținând cont de faptul că ierarhii cultului creștin de rit vechi din URSS nu și-au manifestat intenția de a prelua sub control pe lipovenii din România, și lăsând la o parte pretenția trecerii la stilul nou, autoritățile române au recunoscut Cultul creștin de rit vechi prin Legea nr. 728, publicată în Monitorul Oficial nr. 212 din 13 septembrie 1946, statutul fiind publicat în Monitorul Oficial nr. 107 din 13 mai 1947. După adoptarea Decretului nr. 177 din 4 august 1948 pentru regimul general al cultelor religioase a fost elaborat un nou statut, aplicat numai de popovți, aprobat prin Decretul nr. 637 al Prezidiului Marii Adunări Naționale al RPR din data de 1 iunie 1949 [6, 415]. Bespopovții, care au respins unele prevederi ale statutului, nu au solicitat ministerului să fie recunoscuți ca un cult aparte.

Conform noului statut, cultul avea o singură eparhie cu sediul la Brăila, Tihon păstrându-și titlul de mitropolit. Acesta urma să fie ajutat de doi vicari arhieriei, fără jurisdicție canonică, potrivit art. 10 din statut. Alte structuri de conducere erau Consiliul eparhial, Adunarea eparhială, Soborul mic și Soborul mare. În 1950 Cultul creștin de rit vechi avea 43 parohii și 4 mănăstiri, 42 de preoți, 5 diaconi și 39 de cântăreți. Conform statutului, situația materială a deservenților cultului urma să fie asigurată de parohii [6, 417-435]. Cu toate acestea, Securitatea remarca dependența preoților lipoveni de salariul dat de stat, dată fiind sărăcia în care se zbăteau numeroase parohii. Acest salariu s-a constituit adesea într-un mijloc de control și șantaj din partea autorităților comuniste.

Ca și în cazul celorlalte culte religioase din România comunistă, Securitatea a întreprins o supraveghere generală a cultului creștin de rit vechi, care consta în cunoașterea aprofundată a numărului de comunități, lăcașuri de cult, credincioși și slujitori, a resurselor materiale avute la dispoziție, a modului de organizare și funcționare a instituțiilor cultului respectiv. Dincolo de această evidență generală, Securitatea căuta să izoleze aspectele particulare care puteau genera un pericol la adresa „ordinii socialiste”. În cazul lipovenilor, dat fiind numărul redus al comunității, investigațiile Securității erau aparent mai ușoare, numărul persoanelor vizate în mod direct fiind mic. Interesa în primul rând organele de conducere, în

frunte cu mitropolitul. Documentele fostei Securități arată că mitropolitul Tihon „beneficia” de dosar de urmărire, fiind primul vizat, dat fiind rolul său important în cadrul bisericii. În atenție erau preoții, alături de membrii soborului și adunării eparhiale, interesul Securității concentrându-se pe identificarea poziției politice a fiecăruia și, în mod egal, pe găsirea unor persoane dezirabile regimului pentru a deveni mitropoliți sau episcopi. Însă numărul mic al celor urmăriți nu a constituit un avantaj pentru ofițerii Securității, care în rapoartele lor se plâng adesea de caracterul închis al comunităților lipovenești, din rândurile cărora era extrem de greu să se recruteze informatori. Spiritul profund tradiționalist al lipovenilor, atitudinea refractară față de ceea ce se considera în general „civilizație” făcea extrem de dificilă misiunea Securității, care, printre altele, trebuia să vegheze la dezvoltarea spiritului „progresist” în cuprinsul societății românești. Subliniind „misticismul” sau „habotnicismul” comunităților creștinilor de rit vechi, organele Securității arătau în același timp că absența spiritului prozelitist și relativa izolare pe care o manifestă lipovenii fac acest cult mai puțin periculos pentru stat decât comunitățile neoprotestante, de exemplu [1; 1-3, 10-15, 24-28, 66-69].

Misiunile trasate ofițerilor de Securitate în ceea ce privește comunitatea lipovenilor s-au conturat pornind evident de la direcțiile de interes arătate. Astfel, s-a căutat combaterea „habotnicismului” credincioșilor, prin diverse măsuri, de la promovarea educației laice până la utilizarea episcopilor și preoților pentru îndepărtarea a ce era considerat „obscurantism”. Cum bezpopovții erau considerați mai înapoiți și mai „mistici” decât popovții, Securitatea a căutat să-i oblige pe bezpopovți să intre în rândurile popovților, unde se considera că o să fie controlați mai ușor. De asemenea, o altă misiune importantă era supravegherea relațiilor internaționale ale ierarhilor din România, mai ales în condițiile în care mitropolitului de la Brăila i se cereau hirotonii de preoți și episcopi din Statele Unite și Canada [1; 5,8, 27-29].

Supravegherea exercitată asupra cultului lipovenesc de Securitatea română s-a încadrat în planul general de atașare a cultelor la politica de inginerie socială a statului comunist, acțiunile represive neavând niciodată, chiar și în anii național-comunismului ceaușist, un fundament etnic.

Bibliografie:

1. Arhivele Consiliului Național pentru Studiul Arhivelor Securității (ACNSAS), fond Documentar, dosar 7353.
2. Vasile Ispir, *Sectologie. Partea a II-a, Istoricul sectelor*, 1937.
3. <http://www.psse.ro/istoria>, Internet.
4. Institutul Central de Statistică, *Recensământul General al populației României din 29 decembrie 1930*, publicat de dr. Sabin Mănuilă, vol. II: Neam, limbă maternă, religie, București, 1938.
5. <http://romaniainterbelica.memoria.ro/judete/ismail/index.html>, Internet.
6. *Legea și statutele cultelor religioase din RPR*, ed. A II-a, București, 1949.